

O etimologie complicată: *ciorchine*

Victor CELAC*

Key-words: *etymology, lexicography, diachronic semantics*

În cele ce urmează ne vom ocupa de etimologia substantivului *ciorchine*, cunoscut în limba comună cu sensurile „1. Grupare de flori sau de fructe constând dintr-un ax principal cu numeroase ramificații, racem; 2. Fructul viței de vie, strugure” (cf. DA; DEX). În acest scop, vom trece în revistă atestările primare (textuale și dialectale) și pe cele secundare (lexicografice); vom prezenta soluțiile etimologice anterioare, pe care le considerăm neconvingătoare și vom argumenta detaliat ipoteza etimologică pe care o susținem¹.

1. Atestări textuale

Cele mai vechi atestări textuale cu *ciorchine* (și cu varianta lexicală *ciorchină*) descoperite de noi apar în lucrarea lui N.A. Kretzulescu, *Manual de anatomie descriptivă*, București, 1843:

Numeroasele conuri de care se compune un plămân sunt atârinate pe bronhe întocmai ca *broboanele de struguri pe ciorchină* (p. 312).

Coaja se află compusă de țesătură de vase arterioase și vânoase, ce se împleticesc împregiurul țevilor ce duc udul și care se află asemenea împleticite; tot în coajă se mai văd o mulțime de *grăunți foarte mici adunați în fel de ciorchine* [„într-un fel de ciorchine”] (p. 324).

În lucrarea lui I. Penescu, *Manual de economie casnică...*, București, 1846, substantivul apare o dată, fiind vorba de o atestare la plural:

Strugurii ce voim a-i păstra trebuie să fie culeși într-un timp uscat și fără nici un bob stricat... Punem apoi *ciorchinile de struguri* într-o ladă sau cutie rânduri, rânduri, îngrijind a așterne fundul vasului și a deosebi aceste rânduri între dânsese cu foi de piersic (p. 45-46).

* Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, România.

¹ Adresăm sincere mulțumiri colegelor și colegilor Ana-Maria Barbu, Iulia Mărgărit, Florin Vasilescu (Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București), Florin-Teodor Olariu (Institutul de Filologie „Al. Philippide”, Iași), Pârvu Boerescu (cercetător independent, București) pentru observațiile competente pe marginea unor versiuni în pregătire ale acestui articol, dintre care una a servit drept bază pentru comunicarea științifică prezentată de noi la cel de-al 14-lea Colocviu Internațional al Departamentului de Lingvistică, Facultatea de Litere, Universitatea din București, pe data de 29 noiembrie 2014.

În traducerea efectuată din franceză de Ion Brezoianu, *Curs elementar de agricultură și de economia rurală* (după o lucrare a chimistului și biologului francez François-Vincent Raspail), București, 1850, am descoperit niște descrieri ale noțiunilor „strugure” și ciorchine”:

Un *strugure* este compus dintr-un *ciorchin* și din broboane mai mult sau mai puțin [tip. puție] rotu[n]de... *Ciorchinul* coprinde un acid, o substanță verde și rășinoasă amară puțin și o țesătură rășinoasă [cf. DLR s.v. rătinos „crengos, rămuros”] și ațoasă (p. 596).

Am mai reperat o atestare la George Sion, *Din poeziile lui...*, București, 1857:

Prin înalta lui [a lui Dumnezeu] voință *pe ciorchină*-ngălbinesc / *Strugurii* ce fac vinețe care inimi veselesc (poezia Rugă, p. 222).

În lucrarea lui Iuliu Barasch, *Manualul de botanică silvică*, București, 1861, substantivul ce ne interesează are un număr semnificativ de ocurențe. Am remarcat că numai în două cazuri este vorba de o asociere cu fructul viței de vie:

Ciorchina ([fr.] grappe) se numește când flori pedunculate stau într-un mod neregulat împregiurul axei (s.e. [= spre exemplu] la *struguri*) (p. 23-24).

Albinele sbor în grămedzi în forma unui *ciorchine de struguri*: fiecare albină ținându-se cu picioarele de dinainte încârligite la picioarele de dândărăt ale albinei care o procede în sbor (p. 276).

În toate celelalte cazuri, *ciorchine* (sau variante ale lui) se referă la flori sau fructe, altele decât fructul viței de vie:

Cereșe cu flori în ciorchină (p. 154).

Florile s-arată încă ceva mai de timpuriu decât la ulmu precedentă și *stau în niște ciorchine* pe pedunculii scurte (p. 127; cf. atestări similare la p. 91, 105, 111, 133, 136, 137, 156, 157, 165, 169, 170, 173, 178, 199, 200, 201, 202, 207, 208).

Menționăm că în lucrarea citată apare și derivatul *ciorchinos* adj. „în formă de ciorchine; care produce fructe dispuse în *ciorchine*”, cu referire la alte plante decât vița de vie:

Cereș ciorchinos (p. 145, cf. și atestările de la p. 156, 180, 182, 185, cu adjectivul respectiv).

Atestările ce urmează sunt extrase cu ajutorul Corpusului electronic de texte românești, viitorul Romtext, proiect în lucru în Departamentul de lexicologie și lexicografie al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București. În cazul acestora, nu indicăm decât numele autorului (fără trimitere exactă la operă; acesta va fi semnul distinctiv al atestărilor reperate de noi cu ajutorul Romtextului):

Al. Odobescu: Ținând în mâini câte o *ciorchină de struguri*.

Ion Agârbiceanu: Fire de *cânepă* de sămânță, drepte, puternice, grele de *ciorchine*, îi îmbată, cu mireisme, pe bătrân și pe nepot...; Înflorește acum *coada șoricelului* – o floare în *ciorchine albe*, cu mireasmă dulce, care aduce aminte de iasmin...; *Sânziene* galbene și albe cu *ciorchinele lor de floricele* gingașe.

Barbu Ștefănescu Delavrancea: Am găsit un *ciorchine* de *corniță* coaptă...; Pe-alocurea viile se mlădiau, încărcate cu *ciorchini*, pe aracii plecați de greutatea rodului...; Pletele lui albe și crețe parcă sunt niște *ciorchini de flori albe*.

Jean Bart: *Ciorchine* de banane.

Mateiu Caragiale: Purtând *ciorchine* de struguri.

I. Teodoreanu: Olguța ciuguli câteva boabe dintr-un *ciorchine*, rostogolindu-le pe masă...; În mijlocul plafonului atârna solemnul *ciorchine de aramă poleită al unui candelabru*.

H. Papadat-Bengescu: *Ciorchinii* lâncezi, galbeni și violeți ai *salcânilor* târători.

Ion Pillat: *Ciorchine* de șopârle.

Am selectat aceste atestări pentru a arăta diversitatea „obiectelor” la care se poate referi substantivul *ciorchine*: poate fi vorba de diverse plante: *cânepă*, *coada șoricelului*, *sânziene*, *flori de salcâm*, chiar și *banane*. Sunt posibile și asocieri în plan figurat: de pildă, poate fi vorba de un *ciorchine de oameni agățați de ușa tramvaiului...* sau chiar de un *ciorchine de șopârle*.

Evident că acest substantiv apare la foarte mulți alți scriitori de după 1900; semnalăm, însă, absența lui *ciorchine* în operele unor scriitori moldoveni precum Vasile Alecsandri (6 volume „citite” cu ajutorul calculatorului), Mihai Eminescu (16 volume), Ion Creangă (toată opera).

2. Atestări lexicografice

Cea mai veche atestare lexicografică descoperită de noi provine din *Condica limbii rumânești*, un amplu dicționar elaborat de boierul Iordache Golescu, păstrat în manuscris la Biblioteca Academiei Române din București (cotele 844-850) și datat circa 1832. Lexicograful înregistrează forma *ciorchină*, cu pl. *ciorchine* și cu explicația: „ciorchinele îs din ațele viței dă care atârnă broboanele strugurelui” (ms. nr. 850, fila 144 verso)².

Cuvântul este apoi înregistrat în *Vocabularul purtăreț rumânesc-franțozesc...* al lui J.A. Valian [= Vaillant], tipărit la București în 1839, p. 164: „ciorchină, [pl.] -e, f[em]. – [fr.] «grappe, rafle»”.

În 1840, în *Vocabularul franțezo-românesc* al lui P. Poenaru, F. Aaron și G. Hill, București, tom I, p. 768, *ciorchine* apare în cadrul definiției pentru fr. *grappe*: „ciorchină de strugure; orice alte broboane, flori sau roade ce cresc în formă de ciorchină”.

Cuvântul apare apoi în 1850, în *Vocabularul românesc-nemțesc* al lui Andrei Iser, tipărit la Brașov, p. 249: „ciorchină f., pl. -e «die Traube»”.

Iată alte câteva dicționare din a doua jumătate a secolului al 19-lea în care apare cuvântul ce ne interesează:

Raoul de Pontbriant, *Dicțiunar româno-frances*, București / Göttingen / Paris / Leipzig, 1862, p. 132: „ciorchină f[em]. pl. -e [...] [fr.] *grappe* f.”.

Vocabulariu român-nemțesc de Sava Popovici Barcianu, Sibiu, 1868, p. 39, ca și versiunile ulterioare (îngrijite de D.P. Barcianu, fiul lui Sava Popovici Barcianu), din 1886 (p. 108) și din 1900 (p. 125) conțin următoarele informații:

² Îi mulțumim domnului Părvu Boerescu pentru semnalarea acestei atestări.

„ciorchină s.f. ; ~ *de struguri* – [germ.] *die Weintraube* [în ed. 1868: *die Traube*]; ~ *fără broboane* – [germ.] *der Traubenkamm*”.

Ion Costinescu, *Vocabular româno-frances*, vol. I, București, 1870, p. 191: „ciorchin s[ubst]. etr. [= neutru]; *un ciorchin de strugur: un strugur de poamă de vie* – [fr.] *grappe*”.

Substantivul figurează, desigur, practic, în toate dicționarele generale din jurul anului 1900 și din deceniile următoare (folosim siglele din bibliografia publicată în DLR. Tomul I. Partea a 3-a. Litera *D. D* – *Deînmulțit*, 2006): DDRF (vol. 1, 1893), ȘĂINEANU (începând cu ediția întâi, 1896); ALEXI, W. (1906); RESMERIȚĂ, D. (1924), ca să nu mai vorbim de alte dicționare bine cunoscute, precum CADE, SCRIBAN, DA, DM, DEX și altele. Remarcăm, însă, absența lui din următoarele dicționare mai vechi: ANON. CAR. (cca 1650); LEX. MARS. (cca 1700); KLEIN, D. (1780/1801); DLRU (1822); LB (1825); mai menționăm că în CLEMENS (dicționar german-român, 1822), s.v. *Traube* apare doar echivalentul românesc *strugur*; în CLEMENS, 1823 și 1838, partea de dicționar român-german, lipsește *ciorchină/ciorchin* (iar în partea de dicționar german-român, lipsește intrarea *Traube*); în STAMATI, V. (dicționar german-român, 1852) s.v. *Traube* apar echivalentele românești *strugur*, *ciucur*, dar lipsește *ciorchine*; în următoarele sinteze cu date de ordin lexicografic privind limba română veche – D. BOGDAN, GL.; DERS; MIHĂILĂ, D. – substantivul *ciorchine* și variantele lui lexicale lipsesc.

3. Atestări dialectale

Pentru a ne face o imagine asupra circulației în graiurile dacoromâne a substantivului *ciorchine*, am încercat să valorificăm datele din atlasele românești.

În ALR II, s.n. vol. I, h 230 „Păsările ciugulesc strugurii” apar sinonime precum *struguri*³ (cel mai frecvent), *poamă*, *boabe*, dar *ciorchine* lipsește.

Consultând hărțile consacrate întrebării [1201] din chestionarul NALR, „Ce storci ca să faci vin”, am descoperit substantivul nostru într-un singur punct al hărții 345 din NALR–Mold. și Bucov., vol. III: este vorba de punctul 620 (Tătărani – Vaslui), unde apare sintagma „*ciorchine de poamă*”. În restul rețelei de pe harta respectivă, ca și în hărțile consacrate întrebării [1201] din alte atlase regionale – ALRR–Mar., vol. II, h 485; NALR–Olt., vol. III, MN p. 83; ALRR–Munt. și Dobr., vol. III, MN p. 144, ALRR–Trans., vol. IV MN, pl. 290, NALR–Cr., vol. III, h. 606 – apar alți termeni, cel mai adesea, *struguri* și *poamă*.

În hărțile consacrate întrebării [1206] „Cum îi spui la ceea ce rămâne după ce se storc strugurii și din care se face o băutură?” (pentru „tescovină”) apar cel mai adesea termeni precum *borhot*, *tescovină*, *comină*, *boască*, *prăștină*, *boștină* (ALRR–Mar., vol. II, h 489; NALR–Olt., vol. III, h 490; ALRR–Ban., vol. II, h 396; ALRR–Munt. și Dobr. vol. III, h. 376; NALR–Mold. și Bucov., vol. III, h 349). În schimb, substantivul discutat apare în patru puncte izolate din ultimul atlas menționat în paranteza precedentă: *ciorchini*, în punctele 483 (Ostra – Suceava), 496 (Zvoriștea – Suceava) și 502 (Bosanci – Suceava), la care se adaugă forma *ciorchină* în punctul 519 (Hănești – Botoșani).

³ Aici și în continuare literarizăm formele înregistrate în atlase.

În hărțile consacrate întrebării [1152] „Cum se numește partea din măr care rămâne după ce-ai mâncat mărul?” [pentru „Cocean (la măr)”] apar diverși termeni precum *cocean*, *cotor* etc. (NALR–Olt., vol. III, h 478; ALRR–Ban., vol. II, h 372; ALRR–Munt. și Dobr., vol. III, h. 355; NALR–Mold. și Bucov., vol. III, h 323). Substantivul nostru apare numai în două puncte izolate din NALR–Mold. și Bucov., vol. III, h 323: în forma *ciurchin*, în punctul 519 (Hănești – Botoșani), la care se adaugă sintagma *ciorchin de măr*, în punctul 606 (Ivănești – Vaslui).

În hărțile consacrate întrebării [1167] „Cum numiți ceea ce rămâne din prune după ce ați făcut țuica?” (pentru „borhot”) de către diverse atlase regionale am găsit numai o singură atestare a substantivului discutat, reprezentată de răspunsul „*borhot, ciurchin*”, din NALR–Mold. și Bucov., vol. III, 334 p. 519 (Hănești – Botoșani).

În hărțile consacrate întrebării [1207] (noțiunea „Rachiu de tescovină”) de către diverse atlase regionale am găsit numai o singură atestare a substantivului discutat, reprezentată de răspunsul „*rachiu de ciorchină*”, din NALR–Mold. și Bucov., vol. III, h 334, p 519 (Hănești – Botoșani).

Printre răspunsurile la chestiunea [2141] „Cum zici la ceea ce rămâne după ce ai mâncat boabele de struguri?” de pe planșele 69-70 din ALRR–Munt. și Dobr., vol. V, se atestă, de multe ori, substantivul cu formele *ciorchină*, *ciorchine*, *ciorchin*, sporadic și *ciorpină* etc., atât cu sensul impropriu, corespunzător întrebării, cât și în sintagme precum *coadă de ciorchine*, de unde se recuperează sensul uzual „strugure (cu boabe)”; în plus, menționăm că în câteva puncte, subiecții anchetați au adăugat precizări de tipul „*ciorchina e cu boabe cu tot*”, care sugerează, de asemenea, sensul uzual. În NALR–Olt., vol. IV, pl. 111, conținând răspunsuri la aceeași întrebare, forma *ciorchin* s-a înregistrat numai într-un singur punct (970), celelalte variante ale substantivului lipsind.

Datele consacrate chestiunii [2142] „Cum ziceți la strugurii care au boabe mici și rare, pentru că a plouat când era via în floare?” de pe planșa 70 din ALRR–Munt. și Dobr., vol. V, atestă substantivul nostru, cu sensul uzual, numai într-un singur punct (719), fiind vorba de sintagma *ciorchine sterp*.

Menționăm aici și D. TERM. VITIC., unde s.v. *ciorchină* și *ciorchinos*, se găsesc unele date dialectale, în mare parte corespunzătoare celor înregistrate în DA și în atlase.

În concluzie, *ciorchine* (cu variantele lui) apare masiv în graiurile din Muntenia și Dobrogea, pe lângă sensul din limba comună fiind consemnat adesea și sensul „ax ramificat al strugurelui, fără boabe” (cf. și DGS vol. 1, p. 251, pentru situația din graiurile dacoromâne sudice). În plus, *ciorchine* apare sporadic în Moldova și în Bucovina, aici remarcându-se localitatea Hănești – Botoșani (p 519 din rețeaua NALR–Mold. și Bucov.) unde forme precum *ciorchină*, *ciurchin* au fost notate cu sensurile „tescovină”, „borhot” și „cocean (la măr)”. Ne putem întreba dacă nu cumva este vorba aici de o implantare recentă a unui fenomen lingvistic din partea de sud a domeniului dacoromân.

4. Sugestii și ipoteze etimologice pe care le considerăm nesatisfăcătoare

În continuare vom prezenta ipotezele etimologice propuse de predecesori, pe care le considerăm nesatisfăcătoare. Primele trei ipoteze, ce au vrut să vadă în

ciorchine un element moștenit din latină, întâmpină dificultatea reprezentată de faptul că atestările românești sunt foarte târzii: am arătat că atestările textuale încep din 1843, iar cele lexicografice încep din 1832. *Ciorchine* denumește o realitate prea importantă pentru o societate ca cea din țările române, bazată pe agricultură, ca să nu apară deloc în surse anterioare secolului al XIX-lea, presupunând că ar fi moștenit. Alte circumstanțe ce ne îndeamnă la aceeași rezervă sunt reprezentate de faptul că paralelismele cu eventuali termeni romanici corespunzători sunt puțin numeroase și, în plus, unele sunt discutabile, precum și de faptul că termeni corespunzători lipsesc în dialectele românești sud-dunărene. Mai atragem atenția că româna are termenii vechi, cu sens corespunzător, *auă* și *strugure*. Primul este moștenit din latină, cel de-al doilea, în schimb, este, după toate probabilitățile, fie din substratul prelatin, fie tot din latină. Ni se pare mai puțin probabil ca limba română să fi avut nevoie de trei termeni cu aproximativ același sens (*auă*, *strugure*, *ciorchine*) chiar de la începuturile ei (v. Nuță 1979–1980 pentru precizări privind semantismul și răspândirea teritorială a unora dintre aceste cuvinte).

4.1. Într-un prim moment, Sextil Pușcariu și I.-A. Candrea / Ov. Densusianu, neincluzând substantivul *ciorchine* în PEW (1905), respectiv în CDDE (1907–1914), s-au abținut să-l atribuie fondului de cuvinte moștenite din latină. Ulterior, însă, Pușcariu a argumentat că ar putea fi vorba de un continuator al unui derivat specific latinei populare orientale: **circ(u)lina* (< *circ(u)lus*, dim. de la *circus* „cerc”) (Pușcariu 1924–1926: 1558; 1929–1930: 309–313; DA). Un argument în plan motivațional ar fi reprezentarea strugurelui cu o mulțime de *cercei* atârnați. În plus, pentru ideea de *mulțime* (cu care ar corespunde valoarea sufixului colectiv *-ina*), este invocat paralelismul cu germ. *Traube* „strugure”, care ar fi înrudit cu vechiul germanic **throp* „mulțime, turmă”, cf. fr. *troupeau* „turmă”.

Această ipoteză etimologică a fost susținută și de Ov. Densusianu 1931: 174–177, care insistă pe ideea de „întors, sucit în cercuri”, și invocă, în plus, o serie de presupuse paralelisme în planul limbilor romanice: un termen dialectal italian provenit din *circellus* „cercel, cerc mic”, cu sensul „inflorescență de nuc și de stejar”, după REW 1939 (dar Densusianu a consultat ediția întâi sau a doua; în ediția definitivă, a treia, apărută în 1935 datele sunt parțial modificate), precum și termeni dialectali italieni și venețieni, cu sensul „strugure”, proveniți din *rotulus* „roată mică”, după REW 7397. Etapele evoluției formale ar fi: lat. **circlina* > rom. **cerchină* > *ciorchină* > (cu schimbare de gen) *ciorchine/ciorchin*.

REW₃ 1947, Nachträge, pare să accepte această etimologie, de vreme ce menționează sub etimonul *circulus*, la rubrica derivate, rom. *ciorchină*, cu trimitere la articolul lui Pușcariu 1929–1930. Ipoteză provenienței lui *ciorchine* din lat. *ciuc(u)lina* este acceptată fără rezerve și în NDU (2008).

4.2. George Giuglea 1988: 277–278 (studiu publicat inițial în 1948) respinge etimologia **circ(u)lina*, dată de Pușcariu și susținută de Densusianu și propune etimoanele lat. **cerric(u)lus* sau **cerric(u)lonem* (< *cirrus* „smoc, tufă”, pentru care v. REW₃ 1949), invocând paralelismul aproximativ cu sp. *cerrejon* „mănunchi mic”, care, după părerea lui Giuglea, ar putea proveni tot din lat. **cerric(u)lus* sau **cerric(u)lonem*. Giuglea consideră că genul originar este masculin și că etapele evoluției formale ar fi: rom. **cer(e)chiune* > **cerchiun* > **ciurchiun* > **ciorchin*.

4.3. Anterior, Gr. Crețu, în glosarul din MARDARIE, LEX. p. 372, propusese etimonul lat. **surc(u)linus* (< *surc(u)lus* „ramură tânără, vâstar; altoi, butaș; așchie etc.”), dar această etimologie este imposibilă din considerentul că lat. *su-* inițial nu devine *cio-* în română: cf. etimologia general acceptată *surcel/surcea* < lat. *surcellus* (etimon înrudit cu *surculus*, cf. paralelismul în plan morfologic *catellus/catullus* etc.).

Alte ipoteze etimologice, pe care le considerăm la fel de neconvingătoare, au vrut să vadă în *ciorchine* un împrumut.

4.4. În SDEM, p. 491, se propune ipoteza împrumutului din ucr. *čuprina* „moț, părul lung din vârful capului sau de pe frunte”, cu invocarea unei metateze, sub influența lui *curpăn*, urmate de palatalizare: [pri] > [rpi] > [rki]. Această etimologie nu poate fi acceptată deoarece *ciorchine* nu circulă în graiurile de tip nordic (v. datele dialectale de mai sus; v. și faptul că atestările mai vechi sunt în marea lor majoritate din autori munteni precum: Kretzulescu, Barasch, Al. Odobescu, M. Caragiale, Delavrancea, Topârceanu, Papadat-Bengescu), precum și din cauza nepotrivirilor de ordin fonetic: formele de tip *ciorpin*, *ciorpină* (citate în SDEM) nu pot reprezenta etapa mai veche din biografia acestui cuvânt; ele sunt forme foarte slab atestate, susceptibile de a fi inovații relativ recente, formate prin hipercorectitudine (v. situația lor în DA).

4.5. B. Petriceicu-Hasdeu 1983 [1878]: 433-434, discutând în treacăt originea substantivului *ciorchine*, menționează o variantă moldovenească *sorpin*, după Săulescu, *Arhiva Albinei Românești* (fără o trimitere mai precisă; nu am reușit să confirmăm această variantă), combate etimologia dată de Cihac (pentru care v. mai jos) și invocă, fără a și-o asuma, o eventuală apropiere de turc. *salqum* (dar este vorba, în realitate, despre etimonul substantivului *salcâm*).

4.6. În TDRG, ȘĂINEANU (toate edițiile de la sf. sec. al XIX-lea și din prima jumătate a sec. al XX-lea), DEX, MDA, *ciorchine* figurează cu „etimologie necunoscută”. În CADE el apare fără nicio indicație etimologică, fapt pe care îl putem asimila cu „soluția” dicționarilor precedente. Byck/Graur 1933: 44, menționează *ciorchin*, *ciorchine*, *ciorchină*, pl. *ciorchini*, *ciorchine*, într-o serie de lexeme despre care afirmă că forma lor primitivă nu este cunoscută; deducem, implicit, că și etimologia era considerată de cei doi lingviști tot necunoscută.

5. Sugestii și ipoteze etimologice pe care le considerăm orientate în direcția corectă

Anticipând, anunțăm că etimologia ce ni se pare cea mai potrivită pentru *ciorchine* este: „de la *ciochină*, cu inserarea unui [r]”. Înainte de a prezenta argumentele de care dispunem, vom trece în revistă sugestiile (neconvingătoare și neargumentate) în acest sens pe care le-am descoperit în câteva dicționare mai vechi (le expunem în ordinea crescătoare a preciziei lor).

5.1. Cel mai vag și neconvingător din această serie este CIHAC II, 53, care pornește de la *cioacă* „cioară”, fiind vorba de o variantă de la *ceucă*. Confuzia pe care i-o putem atribui lui Cihac (*cioacă* „cioară” versus omonimul *cioacă* „vârf de munte; proeminență; cârlig etc.”) ar putea salva atâta cât se poate din soluția lui. De altfel, Cihac este ridiculizat de Bogdan Petriceicu-Hasdeu (1983 [1878]: 433–434) pentru efectul comic al acestei confuzii; pasajul respectiv, în stil de pamflet al lui

Hasdeu, poate fi rezumat astfel: „*cioca* «cioara» este neagră; există struguri de aceeași culoare; deci *ciorchine* poate avea originea în *ciocă* «cioară»”.

5.2. SCRIBAN enumeră succint diverse ipoteze care, după părerea noastră, se exclud reciproc, fără a se decide pentru vreuna, dar oferind o motivație prezentată ca și cum ar fi valabilă pentru toate: „var. din *ciochină* ori *ciucure* ori din *chiciură*, că strugurele e ca un cârlig ori ca un canaf”. Vom reține doar partea „din *ciochină*”, eventual și asemănarea cu „un canaf”. Remarcăm însă că, în același dicționar, s.v. *ciochină* figurează explicația etimologică următoare: „probabil rudă cu it. *ciocca* «strugure», dim. *ciocchina* și înrudit cu *ciorchină*”. Reținem de aici aluzia la înrudirea dintre *ciochină* și *ciorchină*.⁴

5.3. CDER nr. 1986 s.v. *ciorchină* indică pe primul loc, ca punct de plecare, substantivul *cioc*: „De la *cioc*, cu suf. *-ină*, și cu infixul *r* ca în *fișcă* > *frișcă*, *fițu* > *fîrțu*, etc., cf. *ciochină*, și it. *ciocca* «ciorchine»”. Reținem de aici ideea cu „infixul *r*” și apropierea de *ciochină*.

5.4. În cazul LM I, 686, prezentarea este afectată de excese latiniste: autorii primului dicționar academic al limbii române postulează o serie de forme originare având grupul consonantic [kl] – *ciorclină* (= *ciorchină*), *ciorclinu* (= *ciorchinu*), *cioclină* (= *ciochină*), după modelul unor cuvinte moștenite precum *chema* < lat. *clamare*; *ureche* < lat. *oricla* (clas. *auricula*), ca și cum orice [k] românesc provine în mod necesar din [kl], ceea ce este adevărat numai în cazul cuvintelor moștenite, nu și în cel al cuvintelor de alte origini. Cu toate acestea, aici, în LM, apare exprimată absolut univoc legătura genetică *ciochină* > *ciorchină*:

Ciorchină s.f. și *ciorchin* m., pronunțate ca *ciorkină*, *ciorkin*, cu *l* muiat în loc de: *ciorclină* s.f. și *ciorclinu* m. ... în forma aceeași cu *cioclină*⁵, adaus cu un *r*.

Sensurile atribuite de lexicografii-latiniști acestui cuvânt sunt: 1. „mai des și proprie-zis despre mănunchiul ce formează bacele [= boabele] aceluiași strugure”; 2. „aplecat [= aplicat] și la bacele altor fructe unite într-un mănunchi”; pentru ultimul sens figurând contextul ilustrativ *ciorclinu de cerasie* [= *cireșe*].

6. Situația în limba română a substantivului *ciochină* și a derivatelor sale

Având în vedere ipoteza etimologică ce ni se pare cea mai sustenabilă, schițată mai sus – *ciochină*, cu inserarea lui [r] > *ciorchină* > *ciorchine* – vom prezenta succint în cele ce urmează situația lui *ciochină* în limba română. Sensurile atribuite de dicționare sunt: „partea din spate, în formă de proeminență (de obicei, bifurcată), a șeii, de care se pot lega diverse bagaje etc.”. Acest sens, cu siguranță,

⁴ Am confirmat existența în italiană a substantivului *ciocca*, menționat de SCRIBAN. El apare în DELI, vol. 1, p. 240, cu sensurile „mucchietto, mazzetto, spec. di capelli”, atestat dinainte de 1321, și „ciuffo di foglie, fiori o frutti, attaccati allo stesso ramo”, atestat din 1477; etimologia lui *ciocca* este neclarificată, v. detalii *loc. cit.*; v. date și sensuri suplimentare în ZINGARELLI și în TLIO; în ceea ce privește presupusul diminutiv it. *ciocchina*, menționat de Scriban, nu am reușit să confirmăm existența lui – nu l-am descoperit în ZINGARELLI, DELI, TLIO. În orice caz, eventuala înrudire dintre rom. *ciochină*, *ciorchină* și termenii italieni menționați de Scriban nu este clară, fiind vorba de o problemă ce depășește cadrul cercetării de față.

⁵ *Cioclină* = *ciochină*, v. LM I, p. 682.

original⁶, a servit ca punct de plecare pentru câteva sensuri secundare. Este vorba, pe de o parte, de sensul „curea fixată dinapoia șeii, prevăzută cu găuri, pentru fixarea diverselor bagaje” (VALIAN [1839]; COSTINESCU [1870]; ȘĂINEANU [1896 și edițiile următoare]; TDRG; ȘIO II/1, p. 129-130; HODOȘ, D.; CADE; DA), de unde apoi „curea la harnașament” (DA) și, pe de altă parte, de sensul „cârlig purtat de țărani de la munte la brâu, servind la agățarea și transportarea unor obiecte” (DDRF; ȘĂINEANU [1896 și ed. următoare]; ȘIO II/1, p. 129-130; TDRG; RESMERIȚĂ; DA, SCRIBAN; DEXI)⁷.

6.1. Substantivul *ciochină* s.f. prezintă o vechime a atestărilor apreciabilă. El este atestat mai întâi ca antroponim. După TDRG_{2,3}, care valorifică datele din DOR, p. 235, cea mai veche atestare provine dintr-un document în slavonă din Țara Românească din 1502, unde se găsește numele *Ciuchină* (= DIR, B, XVI, p. 12). G. Mihăilă în DLRV, p. 86, înregistrează o atestare din 1507: „*Ciochina Malai*”, tot dintr-un document slavon.

În plus, am descoperit numeroase atestări, ca antroponim, începând din primele decenii ale secolului al XVII-lea (DIR, A, IV, p. 9, doc. din 1616; DRH, B, XXIII, p. 155, doc. din 1630; DRH, B, XXIV p. 209, doc. din 1633; DRH, B, XXXIV p. 184, doc. din 1649; DRH, B, XXXV p. 147, doc. din 1650 etc.). În ȘTEFANELLI, D. C. p. 232, găsim un document din 1793 unde este menționat de trei ori oronimul *Ciochina* („*sântem moșinași și răzăși la muntele Ciochina*”).

Ciochină există și prezent ca antroponim (v. Iorgu Iordan în DNFR, p. 124 [*Ciochină*, dar și *Ciochin* și *Ciochinaru*], 130 [*Ciuchină*, *Ciuchina*]) și ca toponim (v. Iorgu Iordan în TR, p. 389, 505 [*Ciochina*, în județele Iași, Ialomița, Teleorman și în fostul județ Vlașca; *Vârful Ciochinului*, *Izvorul Ciochinului*, din toponimia minoră a com. Odăile, jud. Buzău; *Vatra Ciuchinarilor*, în fostul raion Fălticeni). În ce privește tipul cu [r], *ciorchină*, observăm că el nu a pătruns în toponimie și nici în antroponimie, ceea ce concordă cu statutul său de element relativ recent apărut în limbă.

6.2. Prima atestare textuală cu *ciochină* ca apelativ apare în 1791, într-un document publicat în URECHIA, I. R., tom. II, p. 319. Este vorba de un *nart* (= listă de prețuri maxime fixate de autorități pentru vânzarea anumitor mărfuri) stabilit sub oblăduirea domnului Țării Românești, Mihai Șuțu. La rubrica „Cheresteaua” pentru „*ciochine*” se indică prețul de 15 bani (în aceeași rubrică mai apar prețuri precum: „*scânduri de tei pentru uși, una*” – 12 bani; „*pari obli, suta*” – 1 taler; „*nuelile [sic!] curățite, mia*” – 1 taler 30 bani). Este vorba desigur de *ciochină* „partea dinapoi a șeii, confecționată din lemn, de obicei bifurcată, de care se pot agăța bagaje, haine, arme etc.”. Această atestare și multe altele, din scriitori precum C. Stamati, C. Negruzzi, A. Pann, N. Filimon (*Păturică încinse iataganul, puse două pistoale la brâu și alte două la ciochina șelei*), I. Creangă, Al. Odobescu, dar și din poezia populară (*El cârlanul și-l lua, / La ciochine și-l lega / Și cu roibul iar pleca*), au fost deja prezentate în DA și în TDRG s.v. Alte atestări, din poezia populară, au fost reperate cu ajutorul Romtextului:

⁶ Etimologia lui *ciochină* este o problemă ce depășește cadrul contribuției de față. Ipotezele care ni se par cele mai plauzibile sunt : de la *cioacă* „cârlig” sau de la *cioc* „parte ascuțită a unui obiect, cârlig” (DELR; v. tot aici detalii, precum și alte ipoteze, mai puțin convingătoare).

⁷ Sensul „osul rotund de la glezna piciorului”, consemnat în DA și în alte dicționare, nu este real, cf. discuția detaliată de mai jos.

În palmă că-l prijunea, / La *ciochină* l-atârna [paloșul].

Tot umblând din stână-n stână / Cu cântarul la *ciochină*, / Turma-ntreagă colinda, / Oile că-și număra.

Un berbec ce-mi prindea, / Și-ncă unul de frigare / Și-o mioară de căldare / Și iar foaie și-o lălea, / Patru armuri mi-i făcea, / La *ciochine* mi-i pune, / Colo-n vale se lăsa.

Cu cinci frâne la *ciochină*.

6.3. Deși în limba actuală *ciochină* este aproape necunoscut, situația lui în limba română din secolele trecute (până spre începutul secolului al XX-lea) era diferită, în sensul că era vorba de un substantiv bine implantat în limba acelei perioade. El făcea parte din terminologia calului, mai exact, din seria unor vechi termeni de harnașament precum *căpăstru*, *frâu*, *ham*, *șa* etc. După cum substantivele menționate au dezvoltat diverse expresii figurate (*a duce pe cineva de căpăstru*; *a pune șaua pe cineva* „a supune, a constrânge pe cineva să facă ceva”, *a se ține tare în șa* „a fi stăpân pe situație; a fi sigur de ceva”; *a trage la ham* „a munci din greu”, *a ține în frâu* „a potoli, a stăpâni”), la fel și *ciochină* face parte dintr-o expresie: *a lăsa* (sau *a trece*, *a pune*, *a spânzura*) *ceva* (sau *pe cineva*) *la ciochină* „a neglija, a da uitării”. Această expresie este definită și ilustrată în ȘIO, TDRG, DA: Iordache Golescu este citat în ZANNE, P., în ȘIO și în DA cu expresia *a spânzura la ciochină*; se mai semnaleză o atestare din Al. Odobescu (DA s.v.: „Vameșul pusese cartea domnească la *ciochină* și nu vrea să dea călugărașilor ce li se cădea”). Adăugăm următoarele atestări, descoperite de noi cu ajutorul Corpusului electronic de texte:

D. Bolintineanu, *Corespondență*: Apropo de istorie: cum merge lucrarea ta? Nu ar trebui să o pui la *ciochină*, ci din contra, să lucrezi mereu.

Klopștock, *Feciorul*: Treci la loc, putoare! Te ții de bilete de amor și îți pierzi vremea pupându-te cu câinii în bot și gramatica o treci la *ciochină*!

Al. Odobescu, *Corespondență*: Mă mângâi pre cât se poate cu ideea că multele ocupațiuni te fac a mă cam pune la *ciochină*.

Adăugăm faptul că Lazăr Șăineanu 1999 [1887]: 230, discută expresia *a pune pe cineva la Cucuiata*, definind-o prin „a pune pe cineva la *ciochină*” („L-a pus la Cucuiata, identic cu «l-a pus la *ciochină*» adică «l-a uitat»). Acest pasaj ni se pare deosebit de grăitor, deoarece se vede clar că expresia este folosită la nivel de metalimbaj, pentru a defini o altă expresie! Adăugăm faptul că expresia *a pune pe cineva la ciochină* apare în numeroase dicționare mai vechi, precum: BARCIANU (1868; 1886; 1900); COSTINESCU (1870); ȘĂINEANU (1896 și edițiile următoare); ALEXI, W. (1906); RESMERIȚĂ, D. (1924); HODOȘ, D. (1929).

Această expresie (*a pune pe cineva la ciochină*), cu un sens diferit și cu o circulație mai limitată (jud. Argeș), este atestată în UDRESCU, GL., p. 42, fiind definită prin „a avea pe cineva la mână; a-l aranja; a-l pune bine”. Acest sens se explică firesc prin analogia cu obiectele sau armele agățate la *ciochina* de la șaua calului, care sunt disponibile pentru a fi folosite în orice moment.

În conformitate cu DA și TDRG, substantivul *ciochină* apare și în cadrul unui proverb: *Dobânda mare rupe ciochinile* (C. Negruzzi), cu varianta *Dobânda multă rupe ciochinile* (A. Pann), cu înțelesul rezultat din reprezentarea evidentă „prada, vânatul etc. greu poate deteriora ciochinele”. Pornind de la imaginea descrisă de acest proverb, Ion Creangă, alcătuiește o frază deosebit de expresivă: (Spânul către Harap Alb) „Dacă ți-i vorba de-așa, ai să-ți rupi ciochinile umblând și tot n-ai să găsești slugă cum cauți d-ta, că pe-aici sunt numai oameni spâni”.

6.4. Menționăm faptul că o parte dintre sensurile secundare ale lui *ciochină* (pentru care v. mai sus, 4.1.), cu anumite modificări de nuanță, au fost preluate de derivatele *ciochinăr* s.n. (atestat din 1898, DA) și *ciochinare* s.f. (atestat din 1913, DA) Pentru primul se consemnează sensurile „nasturele dindărătul șeii de care se pot agăța diverse obiecte; mănunchi de curelușe scurte, având la capete ochiuri sau inele, de care vânătorii atârnă păsările vâdate”; pentru cel de-al doilea (care are o circulație mai limitată), sensul „curea de legat desagii la ciochină [= la partea proeminentă a șeii]” (cf. și, pentru *ciochinare* : SCRIBAN; pentru *ciochinar*: CDER nr. 1957; DEX).

În UDRESCU, GL. p. 42, apar derivatele diminutive *ciochineá* s.f. „curea (sau curmei) cu care se leagă hamul calului de hulube; opritoare”, *ciochinète* s.m. „id.”, *ciochinúță* s.f. „id.”.

7. Evoluția de la *ciochină* la *ciorchină/ciorchine*

În aceste condiții, am putea detalia procesele prin care, în plan referențial, s-a ajuns de la „ciochină” la „ciorchine” în felul următor: curelușa sau mănunchiul de curelușe prevăzute cu găuri, pentru a agăța diverse obiecte (sau păsări vâdate) etc. (adică *ciochina* sau *ciochinarul*), atunci când sunt folosite conform destinației, prezintă o asemănare semnificativă cu imaginea unui *strugure*. Din punctul de vedere al semnificantului, s-a ajuns la forma *ciorchină* prin intercalarea lui [r], această formă specializându-se ulterior cu sensurile cunoscute în limba actuală: „inflorescență; strugure”.

7.1. Apariția lui [r] poate fi văzută ca o simplă evoluție spontană⁸. Totodată, ea se poate explica prin fonetică sintactică, adică prin anticiparea lui [r] în sintagme

⁸ V. Nandris 1963: 195–198, care discută despre diverse tipuri de epenteze. Al. Graur vorbește despre „o căutare a unui nou echilibru în organizarea complexului sonor” (1968: 52) prin „adăugarea unei consoane la sfârșitul silabelor terminate în vocală” (1968: 52). Fr. Kiraly semnalează „epenteza unui r în împrumuturile maghiare” (1990: 190). În același sens, Emil Suciu se referă la intercalarea de „consoane suplimentare, neetimologice, în complexul sonor al cuvintelor” (2009: 262), indicând printre motive: „nevoia de închidere a unor silabe terminate în vocală” (2009: 262). Iată câteva exemple selectate din lucrările citate:

arșic < tc. *aşık* (Graur 1968: 51; DELR; dar e posibil ca intercalarea lui [r] să se fi produs deja în turcă, v. Suciu 2009: 264);

arjun, var. de la *ajun* (Nandris 1963: 198; Graur 1968: 51);

arșău, *harșeu*, *arșeu*, var. de la *așău* s.n. (Trans., Ban.) „hârleț, cazma” < magh. *ásó* (Graur 1968: 51; Kiraly 1990: 190; DELR);

arvat, *arvad*, var. de la *avat* s.m. „numele unor specii de pește” < tc. *havut*, **havat* (Suciu 2009: 264; 2010: 60);

arvocat, var. de la *avocat* (Nandris 1963: 198);

boarșe, var. de la *boașe* pl. (Graur 1968: 51);

precum *ciochină de strugure* > *ciorchină de strugure* (sintagme de tipul *ciorchină de strugure* apar la PENESCU, M. [1846]; BARASCH, BOT. [1861]; Al. Odobescu; M. Caragiale; H. R. Patapievici etc.). O evoluție fonetică de aproximativ același tip – inserarea lui [r] –, dar având ca punct de pornire derivatul *ciochinar*, a fost reperată de noi la Pop 1964: 17: „Pe încetul, *ciorchinarul* de la brâul vânătorului *se face strugure* de trușoarele peștițe”; probabil, în acest caz, *ciochinar* a devenit *ciorchinar* sub influența lui *ciorchine*, prin etimologie populară. Așadar, în această etapă, când vorbitorii nu mai sesizează niciun fel de legătură în plan genetic între *ciochină*, *ciochinar*, pe de o parte, și *ciorchine*, pe de altă parte, procesul asociativ a funcționat ca și în trecut: *mulțimea trușoarelor peștițe* agățate laolaltă este asemuită firesc cu un *strugure*. Cf. încă o probabilă etimologie populară de același tip la H. Papadat-Bengescu: „Să fi văzut ieri *ciorchinele* de păsări calde!” (fiind vorba, evident, de un vânător cu prada lui).

7.2. Spre deosebire de mai vechiul substantiv *ciochină*, care a dezvoltat mai multe expresii și un proverb (v. mai sus), pentru *ciorchine* se poate semnala numai utilizarea figurată de tipul *ciorchine de oameni*, cu referire la grupuri compacte de persoane, de regulă, călători agățați de scările unor mijloace de transport în comun (cf. citatul: „Pe fiecare scară de vagon atârna un *ciorchine de oameni*” [Ioanid 1999: 257]). Caracterul relativ recent al acestui tip de reprezentare ni se pare evident – e posibil să avem de a face, în acest caz, cu un calc după fr. *grappe humaine*.

În esență, evoluția de la *ciochină* „parte a șei...” la *ciorchine* „inflorescență; strugure” poate fi descrisă ca un proces de resemantizare sau de trecere a cuvântului dintr-un câmp onomasiologic în altul: din terminologia calului în terminologia „părți ale plantelor”. Odată cu perioada industrială, calul, implicit, și piesele de harnașament, și-au pierdut mult din importanța pe care o aveau în viața comunității (putem face abstracție de hipism). Este vorba, așadar, de o cădere în desuetudine a realităților legate de utilizarea calului, combinată cu factorul creativității lingvistice (ce se exercită neîncetat). Mai observăm că, una dintre cauzele care au condus la marginalizarea, aproape eliminarea din limbă, a tipului mai vechi, fără [r] (*ciochină*), aparținând terminologiei calului, trebuie să fi fost chiar apariția tipului nou, cu [r] (*ciorchină*), care și-a consolidat rapid poziția în limbă, concomitent cu reîncadrarea

borjoc, *borjog*, var. de la *bojoc* (reg.) „plămân” (Graur 1968: 51; DELR);
burluc, var. de la *buluc* < tc. *bülük* (Suciu 2009: 264; 2010: 123);
cearșit s.m. (înv.) „spion” < tc. *çaşıt* (Suciu 2009: 264; 2010: 197; DELR).
ciurlama, var. de la *ciulama* < tc. *çullama* (Suciu 2009: 264; 2010: 259; DELR)
coarjă, var. de la *coajă* (Graur 1968: 51; dar este posibil să fie vorba și de influența protosl. *kora* „coajă”, după DA);
cocioarbă s.f., var. de la *cocioabă* (PAȘCA, GL. 21; DELR mss);
ciurlin s.m., var. de la *ciulin* „plantă” (DELR);
horșaf s.n. (reg.) „fiertură de fructe”, cu var. *orșav*, *orșaf*, *hoșav*, *oșaf* < tc. *hoşaf* (Suciu 2010: 413);
marjă, var. de la *majă* s.f. „chintal” < magh. *mázsa* (DLR; Kiraly 1990: 190);
mârșină, *mârșină*, var. de la *mașină* (Nandris 1963: 198; Graur 1968: 51; DLR);
morcoși, var. de la *mocoși* (DLR);
străfidă, *străfidă*, var. de la *stafidă* (Nandris 1963: 198; DLR).

Din alt punct de vedere, această modificare fonetică poate fi considerată ca fiind aproximativ similară cu cea ce s-a numit „despicarea lui [l]”, cf. Loșonți 2001: 35 sqq, cu exemple precum *ciocălie* (< *cioacă*) > *ciocărlie* „pasăre” (dar există și alte explicații pentru originea acestui cuvânt); **călan* (dim. de la *cal*) > *cărlan*, *dolog/dălog* > *dârlog*, *scăfălie* (< *scafă*) > *scăfărlie* etc. și cu bibliografie.

în terminologia „părți ale plantelor”. Situații similare sunt reprezentate chiar de cele câteva exemple de „despicare” a lui [l] citate în nota 8: tipul original (*călan* [augmentativ de la *cal*], *scăfălie*, *ciocălie*, *dolog*) este, practic, necunoscut în limba actuală, prezentând adesea sensuri diferite față de tipul evoluat (*cârlan*, *scăfârlie*, *ciocârlie*, *dârlog*). Un alt aspect, care a favorizat consolidarea rapidă în limbă a lui *ciorchine* „fructul viței de vie” poate să fie reprezentat și de slăbirea poziției pe care o deținea *auă* în limba veche, care va fi lăsat o „căsuță goală” în microsystemul semantic respectiv. Printre cauzele care vor fi dus la marginalizarea lui *auă* un loc de frunte îl ocupă, probabil, chiar corpul său fonetic redus.

7.3. Continuitatea dintre „ciochina de la șaua calului” și „inflorescență”, ni se pare clar sugerată de atestarea următoare, unde substantivul *ciochină* se referă la niște inflorescențe de stuf: *Colo-n depărtare se pierde orizontul într-o dungă roșietică a ciochinilor de stuf, ce predomină toată vegetația de pe acele locuri, împestrită ici-colea cu pâlcuri de răchiți, sălcii și lozii* (Stamati-Ciurea 1898: 36).

Mai adăugăm, în același sens, că, în DA s.v. *ciorchine* apare, printre alte variante, forma *cioptină*, sprijinită cu trimiterea la revista „Dacoromania” an IV, 1924–1926, 1558. În locul la care se trimite se află raportul anual al activităților științifice din cadrul Muzeului Limbii Române, fiind menționate succint datele esențiale ale unei comunicări ținute de S. Pușcariu la data de 5 mai 1924:

ciorchină < lat. **circulina* ? (Lacea comunică *ciorpin*, Diculescu: *cioptină*).

La o analiză mai atentă a variantei „cioptină”, comunicate de Diculescu, putem observa că, foarte probabil, este vorba de o notație aproximativă pentru rostirea regională [čoptîină], care se raportează însă la *ciochină*, nu la *ciorchină* (cf. rostiri regionale similare: [koptîl] / [kopkil] / [koʔîl] / [kokîl] „copil”, [lupʔi] / [lupki] / [luʔi] / [luʔi] „lupii”, [oʔi] „ochi”, [ureʔe] „ureche”). În măsura în care informația oferită de Diculescu se bazează pe o situație reală, avem a face cu încă o prețioasă verigă în argumentarea provenienței lui *ciorchină* din *ciochină* (care se adaugă atestării din Stamati-Ciurea), fiind vorba aici de tipul *ciochină* (fără [r]), cu sensul „strugure”⁹.

Credem că în aproximativ același sens poate fi interpretat antroponimul notat *Ciopina* în DIR B II, 120, într-un document din 1612 din Muntenia¹⁰: „Dă domnia mea această poruncă”... jup<ă>neasei Velicăi, jupăneasa Vodei banul, ca să fie volnică cu aceasta carte a domnii mele de să-ș ție ai ei țigani, pre nume: *Ciopina* cu feciorii-ș, Bordea „și” Gloabeș și Dumitru și Bunul și Dan și cu toată făméia lui, pentru că acești țigani ce sânt mai sus scriș<i> au fost ai jupînései Velicăi de moșie de la părinții ei” (porțiunile din ghilimele sunt traduceri ale editorului, corespunzătoare cu textul slavon intercalat în documentul original).

Cf. și un titlu de baladă, precum *La ciopina bradului*, menționat în notele editorului la: B. Petriceicu-Hasdeu 2004: 695. Din păcate, nu avem posibilitatea de a examina textul baladei, fiind vorba de o serie de balade evocate doar cu titlurile lor („ale căror texte nu există în răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu”).

⁹ Ca atare, forma *cioptină* (comunicată de Diculescu) ar fi trebuit plasată în DA s.v. *ciochină*, a cărei rostire regională este, nu s.v. *ciorchine*.

¹⁰ Nu se indică localizarea mai precisă.

De altfel, o atestare similară, dar prezentând deja tipul cu [r], este furnizată de următoarele versuri dintr-o baladă populară: „Sus la vârful muntelui, La *ciorchina bradului*” (MATEESCU, B., p. 124). Sensul nu ni se pare tocmai clar: poate fi vorba de „con de brad” sau de „ciot de brad” (de care se pot agăța arme, haine etc.).

Tipul cu hipercorectitudine ([-pi-]) apare și în DICT. DIALECTAL 5, p. 180, s.v. *ciupinii*, în citatul : „Cârlănașul i-ducea / Iar Codreanul mi-l lua / La *ciupinii* [sic!] mi-l lega / Și cu roibul tot pleca”. Se precizează că sensul este necunoscut. Sursa acestui citat este o culegere de poezii populare din 1960, în conformitate cu bibliografia dicționarului citat, care menționează că forma respectivă ar mai fi atestată și în satele Iezărenii-Vechi (fostul raion Lazovsk, Rep. Moldova) și Doina (fostul raion Cantemir, Rep. Moldova). Suntem convinși că avem a face cu o rostire a cuvântului *ciochină* „partea de la șa de care se pot agăța diferite obiecte”. Remarcăm că, în etapa culegerii, forma a fost, probabil, notată greșit (ne referim la partea finală notată -ii, presupunând că textul rostit trebuie să fi fost: *La ciupină mi-l lega*), iar în etapa redactării, ea a fost lematizată greșit: „*ciupinii* subst. m. pl.”, neputându-i fi atribuit un sens.

PAȘCA, GL., p. 18, înregistrează, din comuna Răhău, jud. Alba, forma cu [r], *ciorchină*, având însă sensul lui *ciochină*, „oblâncul șei”.

7.4. Un alt aspect – schimbarea de gen *ciorchină* s.f. > *ciorchine* s.m. – poate fi detaliat prin presupunerea că, într-o etapă intermediară, substantivul va fi fost neutru. Cu o singură excepție – COSTINESCU, *Vocabular...* 1870 (v. mai sus), care precizează că *ciorchin* este de genul neutru – toate dicționare românești consultate îmi dau pe *ciorchine* și variantele lui ca termeni masculini sau feminini. Credem că opinia lui Costinescu poate fi confirmată. Se știe că există o serie de neutre provenite din substantive feminine la origine, prin influența formei de plural, cf. Byck/Graur 1933: 37 (și *passim*), de unde notăm exemplele :

Basnă, pl. *basne*, nou singular *basn*, devenit *basm* s.n.

Colindă, pl. *colinde*, nou singular *colind* s.n.

Pornind de la forma feminină originală – *o ciorchină, două ciorchine* –, într-o etapă intermediară substantivul a devenit neutru – *un ciorchin, două ciorchine*. În sprijinul acestei ipoteze cităm următoarele date textuale:

BARASCH, BOT. (1861): pe lângă atestările ca masc. la sg.: *un ciorchine...*; în forma unui *ciorchine*, apar și forme de fem. pl. precum: *niște ciorchine...*; *formează ciorchine piramidale*.

B. Ștefănescu Delavrancea : pe lângă atestarea ca masc. la sg.: *ciorchinul de strugure*, apare forma de fem. pl.: *ciorchine roșii, galbene sau violete*.

I. Teodoreanu, *La medeleni*: pe lângă atestarea ca masc. la sg.: *un ciorchine*, apare forma de fem. pl.: *ale ciorchinelor*¹¹.

Apoi, trecerea lui *ciorchin / ciorchine* de la neutru la masculin va fi fost favorizată, foarte probabil, de atracția sinonimică din partea lui *strugure/strugur* s.m.

Credem că sensul pe care l-am calificat drept impropriu – „ax ramificat al strugurelui, fără boabe” – atestat în graiurile din sudul domeniului dacoromân și în

¹¹ Aceste atestări, care, la nevoie, pot fi înmulțite, ar trebui să conducă la consemnarea în dicționarele limbii române a variantei neutre *ciorchin*, pl. *ciorchine*.

unele surse din secolul al XIX-lea (v. situația din ALRR–Munt. și Dobr., vol. V, pl. 69-70, detaliată mai sus; v. și explicația dată de Iordache Golescu [„ciorchinele îs din ațele viței dă care atârnă broboanele strugurelui”], precum și atestările din Kretzulescu [„broboanele de struguri pe ciorchină”], din Brezoianu [„un strugure este compus dintr-un ciorchin și din broboane...”] și din George Sion [„strugurii... îngălbenesc... pe ciorchină”]) reprezintă, din punct de vedere al genezei, etapa mai veche: axul sau coada cu ramificații de care sunt prinse boabele de strugure corespunde, *mutatis mutandis*, cu *ciochina* „curelușă sau mănunchi de curelușe pentru agățat diferite obiecte”. Sensul din limba comună, „strugure” („cu tot cu boabe”, cum precizează unii dintre subiecții ale căror răspunsuri sunt prezentate pe planșa citată mai sus) este creat, desigur, ulterior, prin metonimie („întreg pentru parte”). Mai atragem atenția asupra faptului că sensul vechi, „ax ramificat al strugurelui, fără boabe”, persistă la nivel rezidual în conștiința vorbitorilor. Așa explicăm faptul că, în ALR II, s.n. vol. I, h 230, consacrată unei întrebări indirecte pe tema „Păsările ciugulesc strugurii” au fost notate lexeme precum *struguri* (cel mai frecvent), *poamă*, *boabe*, dar nu și *ciorchine*: interesul păsărilor ciugulitoare este îndreptat nemijlocit spre *poame*, *boabe*, nu spre *ciorchină*, axul de care sunt prinse fructele.

Toate aceste fapte pot fi investite cu rolul de „verigi” (regăsite), aparținând de diverse planuri: fonetic, morfologic, semantic, care probează suficient geneza: *ciochină* „partea dinapoi a șeii” > „curea sau mănunchi de curele de care se pot agăța diferite obiecte” > „mănunchiul alcătuit din obiectele agățate” > „mănunchi, cu referire la părți ale unor vegetale: stuf, cânepă, porumb etc.” > apariția tipului cu [r] – *ciorchină* etc. – și specializarea lui cu sensurile „inflorescență; strugure”.

În DELR, vol. II, p. 265 se exprimă părerea că etimologia lui *ciorchine* este „nesigură” și se citează ca posibile două ipoteze etimologice: 1. „lat. **circlīna* [...]” (susținută de Pușcariu și Densusianu); 2. „de la *ciochină* [...]” (susținută în LM, SCRIBAN, CDER și, în prezentul articol, de noi)¹².

8. Un sens-fantomă a lui *ciochină*

Dorim să profităm de această ocazie pentru a încerca să reglăm o chestiune ce nu are legătură cu problema centrală de care ne-am ocupat – etimologia lui *ciorchine* – ci cu tratarea adecvată în plan lexicografic a lui *ciochină*. Printre sensurile atribuite acestui substantiv (pentru care v. mai sus) figurează și următoarea accepțiune: „os rotund de la glezna piciorului” (DDRF [1893]; ȘĂINEANU [ed. 1, 1896 și următoarele]; ȘIO II/1, p. 129-130; RESMERIȚĂ; HODOȘ, D.; DA; SCRIBAN; CDER nr. 1957; NDU [2008]; DEXI). Credem că prezența acestui sens în dicționare se explică exclusiv prin analiza greșită în plan semantic efectuată în DDRF, primul dicționar în care sensul apare. Aici sensul respectiv este ilustrat prin următoarea atestare din I. Creangă:

¹² Menționăm că am participat, în calitate de redactor, la elaborarea acestui articol lexicografic din DELR, însă membrii comisiei DELR nu au fost în totalitate convinși de argumentarea noastră (care, în momentul respectiv, nu era atât de detaliată cum este în articolul de față), optând să menționeze ca posibilă și ipoteza lui Pușcariu.

Dacă ți-i vorba de-așa, ai să-ți *rupi ciochinile* umblând și tot n-ai să găsești slugă cum cauți d-ta, că pe-aici sunt numai oameni spâni (discutată detaliat mai sus).

În realitate, este vorba, desigur, de sensul „curelușă legată dinapoia șeii...” (povestitorul ne spune că Harap Alb era călare). Simptomatică, în sensul interpretării noastre, ni se pare prezența, în această frază, a verbului *a rupe*, același care apare și în proverbul citat mai sus („Dobânda mare / multă *rupe ciochinile*”). Ulterior, fără discernământul necesar, sensul „os rotund de la glezna piciorului” a fost preluat în ȘIO, cu sursa „DDRF”, deși citatul respectiv din Creangă a fost plasat în ȘIO sub sensul „curea dinapoia șeii...”, cum este firesc. La fel procedează DA (poziționează citatul din Creangă la sensul „curea dinapoia șeii...”), cu singura deosebire față de ȘIO că citează pentru sensul „os rotund de la glezna piciorului” deja două surse: „DDRF, ȘIO”. E ușor de observat că mutarea acestui citat din Ion Creangă la locul care i se cuvine trebuia să aibă drept consecință desființarea sensului „os rotund de la glezna piciorului”, rămas fără nicio atestare! Toate celelalte dicționare (dintre care majoritatea nu dau citate) au preluat sensul „os rotund de la glezna piciorului” prevalându-se de autoritatea DA, fără niciun fel de verificare. Adăugăm că și Emil Suciu 2006: 245, ocupându-se de etimologia lui *ciochină* (respingând ipoteza prezentă în majoritatea dicționarilor cum că ar fi vorba de un împrumut din tc. *çikin* „boccea, traistă” și înclinând spre o legătură cu *cioacă* și *cioc*), perpetuează acest sens fantomatic, enumerând, deci, printre accepțiunile lui *ciochină* și sensul „maleolă, osul gleznei”.

Bibliografie

- Byck/Graur 1933: Jacques Byck / Alexandru Graur, *De l'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain*, în „Bulletin linguistique”, I, 3–53.
- Densusianu 1931: Ovid Densusianu, *Însemnări și rectificări*, în „Grai și suflet”, V, 173-178.
- Giuglea 1988: George Giuglea, *Fapte de limbă. Mărturii despre trecutul românesc. Studii de istoria limbii, etimologie, toponimie*. Ediție îngrijită, introducere, tabel cronologic, note și indice de Florența Sădeanu. București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Graur 1968: Alexandru Graur, *Tendențele actuale ale limbii române*, București, Editura Științifică.
- Ioanid 1999: Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, București, Humanitas.
- Király 1990: Király Francisc, *Contacte lingvistice. Adaptarea fonetică a împrumuturilor românești de origine maghiară*, Timișoara, Editura Facla.
- Loșonți 2001: Dumitru Loșonți, *Soluții și sugestii etimologice*. București, Univers Enciclopedic, Colecția „Etymologica”.
- Nandris 1963: Octave Nandris, *Phonétique historique du roumain*, Paris, Klincksieck.
- Petriceicu-Hasdeu 1983 [1878]: Bogdan Petriceicu-Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*. Tomul I. *Limba română vorbită între 1550–1600*, Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă. București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983 [prima ediție: 1878].
- Petriceicu-Hasdeu 2004: Bogdan Petriceicu-Hasdeu, *Opere*, vol. VII. *Folclor literar*. Ediție critică de I. Opreșan. București, Academia Română / Fundația Națională pentru Știință și Artă / Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”.
- Pop 1964: Ionel Pop, *Instantanee din viața animalelor*, București, Editura Științifică.
- Pușcariu 1924–1926: Sextil Pușcariu menționat în *Raportul anual al ședințelor Muzeului Limbii române*, în „Dacoromania”, IV, 1551–1562.

- Pușcariu 1929-1930: Sextil Pușcariu, *Etimologii*, în „Dacoromania”, VI, 305–332.
- Nuță 1979-1980: *Precizări privind semantismul și răspândirea teritorială a unor cuvinte latine din terminologia viticolă: auă, lăuruscă, poamă*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară” (Iași), XXVII, 145–148.
- Stamati-Ciurea 1898: Constantin Stamati-Ciurea, *Răsunete din Basarabia*, Cernăuți, Edit. H. Pardini / Soc. Tipografică Cernăuțeană.
- Suciu 2006: Emil Suciu, *Cuvinte românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române, Colecția „Etymologica”.
- Suciu 2009: Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române*. Vol. I: *Studiu monografic*, București, Editura Academiei Române.
- Suciu 2010: Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române*. Vol. II: *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române.
- Șăineanu 1999 [1887]: Lazăr Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studii istorice despre tranzițiunea sensurilor*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Livia Vasiliuță. Timișoara, Editura de Vest, 1999 [prima ediție: 1887].

Sigle¹³

- CDER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I. O., 2002 [ediția originară: 1958–1966].
- DELI = Manlio Cortelazzo / Paolo Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, Bologna, Zanichelli, ediția a doua, 1999 [prima ediție: 1979–1988].
- DELR = *Dicționarul etimologic al limbii române*. Volumul I. A–B. Redactori responsabili: acad. Marius Sala, Andrei Avram, membru corespondent al Academiei.. București, Editura Academiei Române/Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2011.
- DICȚ. DIALECTAL 5 = *Dicționarul dialectal*, vol. 5, redactor responsabil Rubin Udler, Chișinău, Știința, 1986.
- DLRV = Gheorghe Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974.
- DNFR = Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- DOR = N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei, 1963.
- D. TERM. VITIC. = Ion Nuță, *Dicționar de termeni viticoli*. [Vol.] I: *Denumiri pentru soiuri de struguri*. Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”. Centrul de Lingvistică, Istorie, Literatură și Folclor, 1989.
- SDEM = *Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești*, red. N. Raevschi, M. Gabinschi, Chișinău, Academia de Științe a R.S.S. Moldovenești, 1978.
- TLIO = Beltrami (Pietro G.) (dir.), 1998–. *Tesoro della Lingua Italiana delle Origini*, Firinze, CNR/Accademia della Crusca, site internet : <http://tlio.ovl.cnr.it/TLIO>.
- TR = Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, [București], Editura Academiei Republicii Populare Române, 1963.
- ZINGARELLI = Nicola Zingarelli, *Vocabulario della lingua italiana*, Bologna, Zanichelli, ediția a zecea, 1970 [prima ediție: 1917–1922].

¹³ Pentru siglele neexplicate aici îi rugăm pe cititori să se raporteze la bibliografia publicată în DLR. Tomul I. Partea a 3-a. Litera D. D – *Deînmulțit*, 2006.

A difficult etymology: *ciorchine* ‘bunch’

In this paper, the etymology of the Romanian lexeme *ciorchine* is treated. The meaning of this word comprises the following significations: „1. Group of flowers or fruits, disposed alongside a main axis with numerous ramifications, raceme. 2. The fruit of the vine, grape.” To this end, the primary (textual and dialectal) and secondary (lexicographical) attestations are reviewed; the earlier etymological solutions proving to be unconvincing, an etymological hypothesis is proposed and maintained.

We consider that the word *ciorchine* is derived from the substantive *ciochină* „the back side of the saddle”, with the following semantic evolution of the significations: „strap or bunch of straps on which one can hang different objects at saddle” > „bunch of hanged objects” > „bunch, as related to different parts of plants: reed, hemp, corn”, concomitantly with the apparition of the [r] type *ciorchină* etc. – and its attaining the specialized significations „inflorescence; bunch of grapes”.

The data we rely on for our hypothesis are:

– the difference in attestation of the word *ciochină* (attested in Romanian in 1502) as compared to the [r] type, *ciorchină* (first attested in Romanian in 1832);

– the occurrence of *ciochină* in Romanian in a series of phrases and proverbs and the development of a great number of derivatives (*ciochinar*, *ciochinare*, *ciochinuță*, *ciochine*, *ciochinete*);

– the existence of intermediary meaning and formal links: *ciochină* „inflorescence”, and possibly „fir cone”, *ciorchină* „saddle bow”;

– the presence in regional Atlases of attestations containing *ciorchină*, *ciorchin* etc., with meanings such as „the axis of the grape cluster, without grapes”, which we consider to be analogous with the meaning „bunch of leather straps on which one can hang different objects”.

Essentially, the evolution from *ciochină* „part of the saddle...” to *ciorchine* „inflorescence; bunch of grapes” might be construed as a process of re-semanticizing or passing of the word from an onomasiological field to another one: from the terminology defining „the horse” to that pertaining to „parts of plant”. During the industrial period, the horse and the harness pieces implicitly lost their importance to the common man (with the exception of horse racing). Thus, one is confronted with the diminishing of the importance of the customs related to horse utilization, combined with the linguistic creativity factor (which operates ceaselessly). One is also inclined to consider that one of the causes contributing to the decline, almost the abandonment of the older type, without [r] (*ciochină*), from the terminology related to horses, might have been the apparition of the newer type, with [r] (*ciorchină*), which has rapidly strengthened its position within the language by ranging itself within the terminology „parts of plants”. One can cite similar representative situations, such as the „splitting” of [l] in [rl]: the original type *călan* (augmentative for *cal* „horse”), *scăfălie*, *ciocălie*, *dolog* – are actually unknown in Romanian, often having different meanings as compared to the evolved type: *cârlan*, *scăfărlie*, *ciocărlie*, *dârlog*.